нентным составом фразеологизмов (их “спонтанный семантический анализ” ради выбора материальной базы универбации) свидетельствует об осознании словной природы компонентов – не только избираемых для акта словообразования, но и утрачиваемых.

Список использованных источников

1. Анисимова З. Н. К вопросу о семантической членимости фразеологических единиц / З. Н. Анисимова // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1978. – Вып. 131. – С. 3–15.
2. Белоусова Т. П. Фразеологическая универбация в современном русском языке : монография. – Каменец-Подольский : ПП Буйницький О. А., 2011. – 300 с.
3. Добровольский Д. О. Типология идиом / Д. О. Добровольский // Фразеография в Машинном фонде русского языка : сб. статей. – М. : Наука, 1990. – С. 48–67.
4. Жуков В. П. Русская фразеология : учебное пособие для вузов / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
5. Мелерович А. М. О функциях и структуре лексических компонентов фразеологических единиц / А. М. Мелерович // Слово, фразеологизм, текст в литературном языке и говорах : сб. науч. статей (Материалы Международной научно-практической конференции. Орёл, 12-13 ноября 2010 г.). – С. 108–118.
6. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь : ок. 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.
7. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : учеб. пособ. для вузов по спец. “Русский язык и литература” / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
8. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка : [учебник] / А. Г. Назарян. – 2-е изд., перераб. и доп.. – М. : Высшая школа, 1987. – 288 с.
9. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы : [монография] / Н. А. Николина. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2009. – 336 с.
10. Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов [Монография] / Р. Н. Попов. – М. : Высшая школа, 1976. – 200 с.
11. Смирницкий А. И. К вопросу о слове (проблема “отдельности”) / А. И. Смирницкий // Вопросы теории и истории языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – С. 182–203.
12. Теркулов В. И. Универбализация в украинском и русском языках / В. И. Теркулов // Актуальні проблеми слов’янської філології : міжвуз. зб. наук. статей. – К.-Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – Вип. 11 : Лінгвістика і літературознавство. – Ч. 1. – С. 236–242.
13. Тихонов А. Н. Слово и его родня / А. Н. Тихонов // Русское словообразование : труды Самаркандского госуниверситета. – Самарканд, 1971.
14. Чернышёва И. И. Актуальные проблемы фразеологии / И. И. Чернышева // ВЯ. – 1977. – № 5. – С. 34–42.
15. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики : (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1973. – 280 с.

Summary. *The article deals with the structural-semantic links of phraseological units and ther univerbs of different derivation. The leading role in this process belongs to the constituents of phraseological units being a basis for univerbation and representatives of phraseological meaning. The ability to carry out these functions is connected with the verbal nature of components.*

Key words: *phraseological unit, component, univerbation, univerb.*

УДК 81-115:27:[329.18(430)+329.15(470)]

Г.Д. Бенкендорф, Н.Л. Кротік

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ У ЗВ’ЯЗКУ З ТЕРМІНОЛОГІЧНИМИ ПОЗНАЧЕННЯМИ ПОНЯТЬ *МОВА ТОТАЛІТАРИЗМУ – МОВИ ТОТАЛІТАРНИХ ПАРТІЙ*

У статті аналізуються численні приклади термінологічних позначень понять мова тоталітаризму та мови тоталітарних партій, які використовуються європейськими лінгвістами в російській, українській, польській, німецькій, французькій, англійській мовах.

Ключові слова: *nowo-mowa, langue de bois, newspeak, LTI, дубль-новомова, ДУ-мова, новояз.*

Тоталітаризм – багатогранне явище. У цьому криється причина того, що в європейській лінгвістиці існує низка термінологічних синонімів, які на нашу думку, не в повному обсязі відбивають категорію *мова тоталітаризму* – МТ. Першим виник термін *newspeak*, уведений Дж. Орвеллом. Звернемось до додатка роману "1984" "Principles of newspeak", де створено мовний і соціальний контекст, в якому термін *newspeak* актуалізує своє значення [25]. Референтом терміна слугує викривлена та реконструйована тоталітарною владою англійська мова як система лінгвальних знаків і зібрання граматичних правил, тобто мова як усеосяжне поняття.

Відтоді як роман "1984" був перекладений російською мовою, до наукового лінгвістичного обігу ввійшов російський еквівалент *новояз*. Перше, що впадає в око, є розбіжність планів змісту англійського і російського термінів. Англійський варіант точніший і конкретніший, тому що вказує на мову як функціональну систему. В російській мові англійському терміну більшою мірою відповідав би термін *новоречь*. *Новояз* здебільшого в обігу в письменників і літературознавців, менше поширений серед лінгвістів. Термін *новояз* вживається у висловленнях літераторів, коли йдеться про мову як ціннісну категорію, про негативні впливи на національну мову з боку державних інституцій тоталітарної влади внаслідок їхніх деструктивних маніпуляцій [1, 2, 3, 4, 5, 11, 13, 22, 25].

Руссояз виявляється своєрідною еволюцією попереднього лінгвістичного явища – *новоязу*. На відміну від свого попередника *руссояз* позначає мову російської влади в пострадянський період. Дослідники *руссоязу* відмічають, що він має свої специфічні риси: "Новомова любить скорочення та взагалі лапідарні вислови. Руссояз, навпаки, багатослівний і туманний. Провідна тенденція новомови – скорочення словникового запасу: нема підозрілих слів – не буде й ненадійних думок. Руссояз любить прикметники. *Истинно русский. Настоящая демократия. Подлинная свобода. Русский барин в полном смысле слова*. Слова означають не те – або не зовсім те, – що вони означають у решті світу. Дещо означає щось і ще плюс до того оце, яке у свою чергу... І неодмінно "а не". Свобода справжня, повна, жива, а не формальна й договірна (Достоевский). Думка блукає в густих пучках значень, але в цьому є й зиск: її не спіймаєш на суперечці" [6].

В українському мовознавстві за роки незалежності на позначення мови тоталітаризму виникли терміни *дубль-новомова* [7], *ДУ-мова* [10], *укрмова* [12, 15]. Лінгвістичний феномен *дубль-новомова*, визначається максимально можливим однозначним збігом з російською – зарівно лексичним як і граматичним. У першому випадку слова добираються методом прямого калькування, у другому – всі наявні в національній українській мові граматичні категорії, що є відсутніми в мові російській, вичавлюються з граматичної побудови і мовного вжитку [7]. Варіант *ДУ-мова* [*"Для українців – мова"*], за словами Л. Кіпніса, створений працівниками засобів масової комунікації на догоду начальству, щоб обслуговувати частину аґітпропсистеми, що зображувала "УРСР" і українську культуру [10, 166-167]. Обидві версії української новомови були спрямовані на те, щоб перманентно доводити українським мовцям несамостійність, недоцільність, а відтак цілковиту зайвість української мови як такої. На сьогодні лінгвальний арсенал *дубль-новомови* і *ДУ-мови* відсунуто на мовну периферію, їх місце посів інший замінник – *укрмова*. Але, на відміну від своїх попередників, це явище має інші характеристики. По-перше, радянський новояз не є першоджерелом *укрмови,* вона виникла на мовній території незалежної держави і в іншу епоху. Головним її призначенням, як будь-якого варіанту новомови, залишається деформація дійсності, але тут наявні певні ментальні образи й вислови, які є відображенням суто українських реалій. Отже, укрмова існує паралельно з руссоязом цілком самостійно від російської енкратичної мови, хоча матеріальну мовну базу цієї версії новомови становлять поруч з україномовними публікаціями друковані і письмові матеріали на російській мові (15).

З терміном *nowo-mowa* пов'язані соціолінгвістичні дослідження польських лінгвістів на матеріалі польської мови [16, 17, 19, 21]. Вживання терміна залишається в рамках національної польської мови. Він виступає носієм національної форми вираження загальної категорії МТ.

Французький термін *langue de bois* (дерев'яна мова) на противагу термінологічному позначенню *nowo-mowa* не орієнтований на національну мову країни походження. Денотат цього терміну – мова тоталітарної КПРС (*langue sovietique*). Обидва терміни – синоніми, однак вони також не є абсолютно тотожними. Перший термін указує на якісні сторони денотата: розрив тоталітарної мови з об'єктивною реальністю, комунікативну бідність, штучний характер, її нездатність до саморозвитку, несамодостатність тощо. Термін використовується на позначення специфіки мови комуністичної ідеології й набуває поширення після опублікування роботи французької дослідниці Фр. Том [26]. Румунський лінгвіст В. Гуту Ромало наголошує на функціональному статусі зазначеного терміна. *Langue de bois* виявляється специфічним явищем, тобто мовою, де смислорозрізнювальна, семантична і комунікативна функції елімінові на користь функцій впливу, переконання [20, 190-192]. Суттєву роль починає відігравати магічна функція мови.

Уведений німецьким філологом В. Клемперером термін *Lingua Tertii Imperii – LTI* (мова третьої імперії) посідає окреме місце, оскільки позначає інший денотат – "мову ідеології націонал-

соціалізму" [9]. Термін *totalitäre Sprache* (тоталітарна мова) вперше був вжитий Ж-П. Файє [18]. Він зручніший в операціональному плані, має вищий теоретичний рівень, оскільки визначає два боки поняття: а) мова як інструмент влади, складова частина репресивного апарату, і б) мова як вербальне вираження державних домагань на тотальне мовне позначення навколишнього світу [23, 124].

До терміна *тоталітарна мова* необхідні додаткові коментарі. Тоталітаризм використовує мову як засіб боротьби і виживання в прагненні до влади та її збереженні. Сюди належить, по перше, сукупність слів, словосполучень і кліше з мовних сфер ідеології та політики, певні граматичні і просодичні засоби, що черпаються із ресурсів національної мови. Тоталітаризм, здобувши перемогу і позбувшись конкурентів, як єдина керівна сила, має великі можливості впливати на стан національної мови і мовну еволюцію.

Оскільки державна влада незалежно від національної форми тоталітаризму є його головною метою, а також сенсом його політичного існування, то негативні впливи тоталітарної влади на деякі аспекти мови практично неминучі. Мова є головним інструментом у боротьбі за збереження і виправдання цієї влади. Такі явища відбиваються в мовних маніпуляціях і семантичному контролі, що спричиняють семантичні деформації та десемантизацію.

Унаслідок негативних впливів виникають опозиційні настрої щодо тоталітарної мовної політики, насамперед, у представників суспільних наук – істориків, філософів, лінгвістів, літературознавців. Антитоталітарні протести виявляються в протиставленні МТ національній мові як її ерзацу, антиподу, соціальному злу, демонічній енергії, яка прагне до руйнування національної мови [8, 14, 25].

Ми вважаємо, що при всій виправданості і правомірності такого підходу, протиставлення МТ – національна мова можливо лише в рамках лінгвістики, оскільки мова тоталітаризму має лінгвістичну природу. Виникненню такого явища сприяють крім мовної політики тоталітарних режимів і деякі об'єктивні лінгвістичні обставини. В науковій літературі цьому фактору приділено менше уваги ніж по чинникам. Поміж таких публікацій прокоментуємо статтю А. Гайнца.

А. Гайнц, досліджуючи корені новомови (nowo-mowa), вказує на взаємодію мовних табу й евфемізмів, результатом якої стає жорстка антонімія – одна з характеристик новомови як лінгвального явища. Евфемізація може стати причиною такої ситуації, коли, за словами А. Гайнца, чорне починає йменуватися білим, а біле чорним. Як класичні автор наводить приклади іменування самого неспокійного у світі океану Тихим, або номінування фурій, давньогрецьких жіночих істот, – евменідами (м'які, добрі), або самого небезпечного Чорного моря – дружелюбним [21].

Важливу роль у формуванні феномену *nowo-mowa* відіграє прагмалінгвістичний фактор – комунікативна інтенція відправника інформації, а саме, навмисна помилкова посилка з метою представити стан речей в перекрученому вигляді. Неправда завжди використовувалася комунікантами в спілкуванні з того моменту, як виникла сама мова. Однак механізми дії неправди в традиційній мові і новомові різні. В природній мові неправда є індивідуальним, оказіональним фактом. Новомова виявляється замкнутою регулярною системою, де хибність мовних знаків має узуальний характер. Якщо в природній мові під сумнів береться істинність повідомлення відправника інформації, то в новомові – істинність усієї мовної системи, її інформативна спроможність. Основною функцією новомови, як мови хибної за своєю сутністю, стає функція впливу на суспільну свідомість, до того ж головним методом при цьому виявляється не переконання, а маніпуляція поняттями й мовними знаками.

Прагнення до тотального панування й утримання влади іманентно притаманні тоталітаризму; його намагання впливати на всі аспекти мови, насамперед на лексичному рівні, надзвичайно високе. І це відбувається за будь-якої форми тоталітарного панування. Однак було б неправомірним говорити про те, що МТ поглинає національну мову, або витісняє та замінює її, як це описано в романі Дж. Орвелла "1984". МТ, на противагу природній національній мові, є штучним утворенням і вона не в змозі самостійно розвиватися. Її творець та активний носій – панівна еліта. Спроби інтегрувати МТ у повсякденний обіг наштовхуються на пасивне неприйняття і, деякою мірою, опір.

Одна із найважливіших обставин полягає в тому, що МТ неадекватно віддзеркалює об'єктивний світ, її головне призначення полягає в тому, щоб використовувати наявні в арсеналі національної мови засоби на позначання неіснуючих в об'єктивній реальності речей, або викривлення існуючих референтів. Ці факти свідчать про те, що МТ не в змозі виконувати функції повноцінної мови. За свідченням історичних і лінгвістичних джерел мовні знаки, що їх застосовує тоталітаризм, згодом переходять на периферію мови, де набувають статусу архаїзмів.

Список використаної літератури

1. Бунин И. Окаянные дни. Из дневника писателя / Иван Бунин – Одесса: Маяк, 1991. – 88 с.
2. Велехова Н. Укрощение языка / Н. Велехова // Советская культура 14.01.1989. – С.12
3. Велехова Н. Что вы наделали, господа? / Н. Велехова. // Советская культура 28.12.1991. – С.6
4. Волгин И. Печать бездарности. Пуризм и вопросы языкознания / Волгин И. // Литературная газета – 25.08.1993. – С. 3
5. Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека / Михаил Геллер – Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 1985. – 336 с.
6. Драгунский Д. Особенности национального проектирования. – http: //www.russ.ru/journal/odna_8/98-01-09/dragun/htm.
7. Забужко О. Мова і влада / Оксана Забужко // Хронікі від Фортінбраса. Вибрана есеїстка. – К. : Факт, 2001. – С. 99-124.
8. Зиновьев А.А. Евангелие от Ивана (В предверии рая) / А.А. Зиновьев // Вопросы философии – 1992. – № 11. – С. 57–70.
9. Клемперер В. LTI. Язык Третьего рейха. Записная книжка филолога / В. Клемперер; – М.: Прогресс – Традиция, 1998. – 381 с.
10. Науменко І.М. Вступ до соціоекології (екологіїї людського суспільства) / І.М. Науменко, Л.І. Кіпніс, І.Г. Прокопенко. – К. : 1995. – 232с.
11. Нестеренко В. Язык нетерпимости и язык доверия / В. Нестеренко // Свободная мысль – 1992. – № 2. – С.74–77.
12. Ожеван Н. Язык политики и языковая политика: посттоталитарные проблеми преодоления этноязыкоцентризма [Электронный ресурс] / Н. Ожеван // Диалог украинской и русской культур в Украине. Материалы IV Международной научно-практической конференции. – К., 1999. – Режим доступа: http:// www.niurr.gov.ua/ukr/ dialog_1999/ozevan_3htm.
13. Скворцов Л. Завещанное слово. / Л. Скворцов // Литературная Россия, 16.08.1991. – С. 20.
14. Хан-Пира Э.И. Язык власти и власть языка / Э.И. Хан-Пира // Вестник АН СССР – 1991. – № 4. – С.12–24.
15. Шумлянський С. Влада мови та мова влади: newspeak, руссояз та укрмова / Станіслав Шумлянський // Основи герменевтики – К. : Видавничий Дім КМ Академія, 2003. – С.177–189.
16. Boguslawski A. Nowo-mowa, negacja, opoycja / A. Boguslawski // Nowo-mowa – London : Polonia, 1981. – p. 64–72.
17. Bronski M. Totalitarny jezyk kommunismu / M. Bronski // Kultura – 1979. – № 12. – p.91–99.
18. Faye J.P. Totalitäre Sprachen – Kritik der narrativen Vernunft – Kritik der narrativen Ökonomie / J.P. Faye. – Frankfurt am Main : Ullstein, 1977 – Bd.1,2.
19. Glowinski M. Trzeba mowie o nowomowie / M. Glowinski. // Student – 1980 – № 25/6. – S.10–11.
20. Gutu Romalo V. Le Statut fonctionnel de la “langue de bois. / V. Gutu Romalo. // American Romanian Academy of Arts and Sciences – 1992. – № 16/17. – S. 190–199.
21. Heinz A. Kilka uwag o tzk. nowo-mowie / A. Heinz. // Nowo-mowa. – London : Polonia, 1981. – S.13–17.
22. Heller M. Langue russe et langue sovietique. / M. Heller. // “Le Monde” 05.07.1979. – p.1–2.
23. Markstein E. Totalitdre Sprache als Gegenstand und Konstrukt kьnstlerischen Gestaltens (am Beispiel der russischen Gegenwartsliteratur). / E. Markstein. // Totalitdre Sprache – Langue du bois. – Wien : Passagen V-g, 1995. – S.123–136.
24. Martinez L. La langue du bois sovetique / L. Martinez. // Commentaire – 1981. – № 16. – S.506–513.
25. Orwell G. 1984. / George Orwell. – Oxford: Clarendon Press, 1984. – 460 p.
26. Thom F. La langue de bois. / Franзoise Thom – P.: Commentaire Julliard 8 rue Garanciere, 1987. – 225 S.

Summary. *The article deals with numerous terminological nouns of the concepts such as language of totalitarianism and languages of totalitarian parties, which are employed be European linguists in Russian, Ukrainian, Polish, German, French, English.*

Ключові слова: *nowo-mowa, langue de bois, newspeak, LTI, дубль-новомова, ДУ-мова, новояз.*